

Inleiding bij cantate 119, 'Preise, Jerusalem, den Herrn'

Door Brecht Molenaar

Uitgesproken op 4-3-2018

Beste burgers van Utrecht,

Stel je voor. Het is maandag 26 maart 2018 en we hebben een nieuwe gemeenteraad. Om die geluk in te wijden is er vanochtend een speciale kerkdienst. Alle raadsleden zijn gekomen, ook de burgemeester. Het gebeurt hier, want de Geertekerk is de officiële stadskerk van Utrecht. Bach is de cantor en hij heeft voor vandaag een Raadswisselingscantate gecomponeerd. We zien een groot koor en een opvallend groot orkest klaarstaan: dat belooft wat!

Zo krijgt u alvast een indruk van de betekenis die cantate 119 had voor de burgers van Leipzig in 1723. De cantate is een 'Ratswechselcantate', gemaakt voor de wisseling van het stadsbestuur. Indertijd had Leipzig een stadsraad van 30 mensen, elk voor het leven benoemd. Per jaar kreeg een deel van hen de bestuurstaak toebedeeld en die factie leverde ook de burgemeester aan. De andere twee facties waren dan in ruste. Op de eerste maandagmorgen na de bestuursoverdracht was er in de Nikolaikerkerk een dienst die in dat teken stond. Daar waren alle leden van de stadsraad bij. Dat gebeurde zelden, alleen bij belangrijke besluiten, zoals drie maanden geleden toen Bach werd benoemd. Bij zijn eerste Ratswechselcantate voor Leipzig had Bach dus zijn werkgever in de kerk zitten.

Ook de 'Utrechtse Bachcantates' hebben een bestuur en dat bepaalt welke cantates er worden uitgevoerd. De kalender van het kerkelijke jaar is meestal leidend, maar nu is er vanwege de komende gemeenteraadsverkiezingen gekozen voor 'Preise, Jerusalem, den Herrn'. In de treffende vertaling op de website van Eduard van Hengel is dat: 'Prijs de Heer, Jeruzalem, loof uw God, Sion'.

Ik dacht de afgelopen week: het lijkt me wel toepasselijk om voor vanavond de huidige leden van onze Utrechtse gemeenteraad uit te nodigen! Dat bleek niet zo moeilijk. Er is een mailadres waarmee je in één klap alle 45 raadsleden een bericht kunt sturen. Ik heb dat gedaan. Is er misschien iemand gekomen?

Wie het heeft over tekst bij Bach, heeft het direct óók over zijn muziek. En al is cantate 119 geen gewone kerkcantate, we hebben evengoed te maken met de Lutherse geloofstaal van de

18e eeuw. En zoals altijd is Bachs verklanking, zijn ‘muzikale preek’ zagezegd, geheel één met de tekst. Maar terwijl de teksten niets te raden overlaten, ligt dat bij de interpretatie van de muziek wat lastiger. Ik doe toch een poging.

Het orkest zet in met een ouverture. Dat is een langzame inleiding op de cantate, met een ritme van verschillende notenlengtes. Luistert u maar hoe plechtig dat klinkt. In Franse opera’s werd zo’n ouverture gespeeld totdat de gordijnen voor het toneel opengingen. Ondertussen kon Lodewijk de 14e, de Zonnekoning, met zijn gevolg statig naar binnen schrijden.

Daarop volgt een gedeelte voor het koor, veel sneller en één en al vrolijkheid. Het is feest! Onze dirigent sprak zelfs van een ‘inhaker’. Het ritme is wiegend en alles is even vrolijk en vredig als de vrede die heerst in de stad Leipzig. Tot besluit van het eerste deel volgt weer een ouverture.

Bach zal niet voor niets voor zo’n grote bezetting hebben gekozen: maar liefst vier trompetten, dat is in maar één andere cantate het geval, drie hobo’s, twee blokfluiten, strijkers en dan nog een grote versterkte groep voor de baslijn.

Dit was vast bedoeld als een eerbetoon aan de stadsbestuurders; met de ouverture werden zij als het ware muzikaal verwelkomd. Misschien zal daar bij Bach ook iets van vleierij richting zijn werkgever in hebben meegespeeld. Of hij wilde zo groots uitpakken om zelf bij hen te imponeren als componist. Wie zal het zeggen, maar ik hoor er in elk geval nog iets heel anders in. Met de ouverture werd de aanwezigheid van de ‘hemelse koning’ de cantate binnengehaald: een macht die voor Bach veel belangrijker moet zijn geweest dan welke wereldse macht dan ook.

Leipzig krijgt in de beeldspraak van de cantate de betekenis van Jeruzalem, ofwel Sion, dat is ‘de heilige stad’ als het beeld voor al het goede dat je maar kunt bedenken: Leipzig als een gezegende en gelukzalige stad, waar vrede en gerechtigheid heerst, evenals eer, goedheid en trouw. Een stad waar de Heer zelf zijn haard en zijn vuur heeft, zoals de tenor zingt in het recitatief van deel 2.

Precies van dit beeld en verlangen heeft Willem Barnard in een kerklied poëzie gemaakt. Ik lees er drie coupletten uit voor:

Jeruzalem, mijn vaderstad, mijn moederhuis, wanneer
zal ik u zien zoals ge zijt, de bruid van onze Heer?

Daar is geen pijn en geen verdriet, geen afgunst en geen nijd,
en angst en armoe zijn er niet, maar altijd vrolijkheid.

En Luther zingt er als een zwaan en Bach, de grote Bach,
die mag de maat der eng'len slaan, de lieve lange dag.

Was het al zo goed in Leipzig en wordt God daarvoor bedankt? Want zoveel goedheid, daar móét God zelf wel de hand in hebben gehad, zo werd er gedacht. “De getuigenis is er al,” zo stelt de bas het in zijn aria, “hart en geweten zullen ons overtuigen dat wat wij bij ons aan goeds zien, behalve door God ook door een verstandige overheid en haar wijze bestuur tot stand is gekomen.”

Al het goede kwam dus inderdaad van God, maar daarnaast kwam het dus toch ook wel een beetje door het bestuur zelf. Althans: een goede overheid was een gave van God. Sterker nog, in het centrale vijfde deel van de cantate zingt de alt zelfs dat zo'n overheid het evenbeeld van God is! En zo worden de stadsvaders – in die tijd alleen nog maar mannen – tot het evenbeeld van de hemelse vader verklaard.

Misschien vond Bach dat laatste toch wat overdreven. Er zijn Bachkenners die dat zelfs in de muziek van het vijfde deel menen te horen. En natuurlijk moet de vergelijking van gewone stervelingen met God wel mank gaan.

Ik denk echter dat Bach wél veel ophad met die gelijkstelling. Immers, mensen waren tóch al geschapen naar Gods evenbeeld! Het lijkt me dat Bach deze beeldspraak vooral als een verlangen en als een oproep heeft begrepen, in dit geval aan de stadsbestuurders: moge het zo zijn dat er in Leipzig veel goeds zal gaan gebeuren. Of om het met het een-na-laatste deel te zeggen: dat God nog ontelbare jaren aanwezig blijft in hun regering.

Luister zo direct maar eens naar de blokfluiten in het centrale deel vijf van de cantate. Ze spelen eenstemmig een wonderlijke melodie. Ik hoor er een verlangen in naar een wereld waarin het goede leven gerealiseerd wordt, om te beginnen alvast in Leipzig. De melodie staat in g-klein, de toonsoort waarvan toen werd gezegd dat het de allermooiste was: tamelijk ernstig, maar toch van een vrolijke en opgewekte lieflijkheid. Een toonsoort waarin je teder kon klagen met een gematigde vrolijkheid. Precies dát is de combinatie die ik hoor. Het klagen hangt samen met het besef dat al het goede nu eenmaal ook kwetsbaar is. Het vrolijke zit in de dankbaarheid om het verschijnen van alles wat wij bij ons aan goeds zien gebeuren, en in de hoop dat het zo moge zijn.

Sinds Bach is er natuurlijk erg veel veranderd. Besturen is niet meer alleen iets van mannen! En wat ook heel fijn is: we hebben tegenwoordig iets te kiezen. De elitaire raads-*wisseling* van destijds had niets te maken met een verkiezing door gewone burgers.

Maar er is nog meer veranderd in onze Westerse wereld. Steden zijn ‘*brands*’ geworden, merken op de landelijke markt, mondiaal zelfs.

Ook zullen er onder hedendaagse gelovigen velen zijn die heel anders over de almacht van God denken dan hoe het in de Bachcantateteksten staat. Bovendien zijn geloof en levensovertuiging nu naar het privé-leven gedreven. Ons leven draait niet meer op alle fronten om één, met elkaar gedeeld geloof.

De samenleving is geïndividualiseerd en van tradities losgeraakt. Of misschien beter gezegd: we hebben nauwelijks door welk mensbeeld en welke ethiek ons feitelijk regeert – en dan denk ik aan het neoliberalisme met zijn nadruk op eigen kracht en de miskennis van de bijzondere waarde die kwetsbaarheid vertegenwoordigt. We menen alles met techniek en in zelfbeschikking in de hand te hebben.

Zelf heb ik hier in Utrecht Humanistiek en Zorgethiek gestudeerd. Ik ben dus geen theoloog, al mag ik graag wat preken. Bovendien voel ik me toch behoorlijk verwant met de geesteshouding van Bachs tijd. Ook toen hadden de mensen in Leipzig heus wel door dat je moeilijk kon wachten totdat God zelf daar de boel zou komen regelen! Een goed bestuur werd wel gezien als een gave van God, maar tegelijk kon diens Woord alleen tot vervulling komen wanneer concrete bestuurders daar handen en voeten aan zouden geven! Er waren mensen voor nodig om zijn wil te laten geschieden.

Ik denk dat deze cantate eigenlijk gaat over de bedoeling van besturen. Zoals God voor zijn volk zorgt, zo wordt ook besturen gezien als een vorm van zorg bieden, en wel op een manier die niet zomaar vanzelfsprekend is. Eigenlijk ‘niet van hier’, maar van een andere orde. Noem het maar hemels. Het is zoals vanmiddag. Toen scheen het zonlicht door het glas-in-lood en dat toverde daar prachtige kleuren op de muur. Niet zo kleurig als de ramen zelf, maar toch. Het is nu alweer weg en zo gaat dat. Cantate 119 herinnert ons aan de bedoeling. In het slotkoraal zingen we met z’n allen ‘amen’, we hebben het net geoefend, en dat betekent: ‘zo zij het’ of ‘het zal waar en zeker zijn’.

Volgens mij heeft ook de hedendaagse Utrechtse politiek alles met zorg te maken. Het gaat erom te werken aan een herbergzame stad en samenleving voor mens en dier. Ik wil daarom tot besluit van deze gelegenheid gebruik maken om onze gemeenteraadsleden te bedanken voor hun inzet van de afgelopen vier jaren. En u voor uw aandacht.